

Kungslena kyrkogård

Kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
samt vård- och underhållsplan

Kungslena 53:1, Kungslena sn
Tidaholms kn, Västergötland, Skara stift

Robin Gullbrandsson
Byggnadsvårdsrapport 2017:31

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson
Grafisk mall: Robin Gullbrandsson

Västergötlands museum, Box 253, 532 23 Skara
Tel: 0511-260 00
E-post: info@vgmuseum.se
www.vastergotlandsmuseum.se

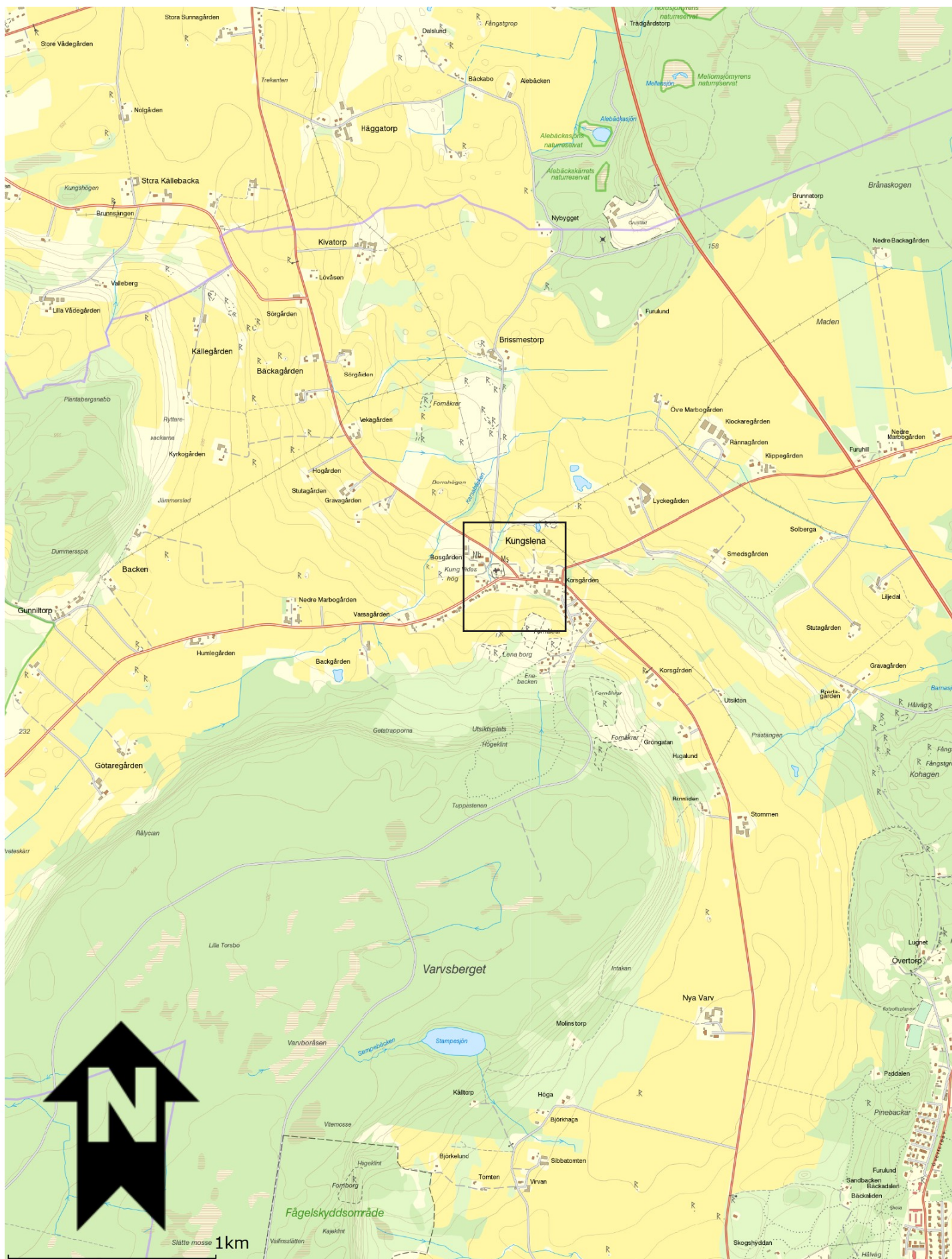
© Västergötlands museum 2017

Innehåll

Inledning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	6
Lagstiftning	9
Skadebilder och skötselråd	10
Kungslena socken	13
Historik	13
Beskrivning av kyrkogården	17
Sammanfattande karaktärisering av kyrkogården	24
Referenser	26
Administrativa uppgifter	26

Bilagor

- Bilaga 1. Gravkarta
- Bilaga 2. Urval av kulturhistoriskt värdefulla gravar
- Bilaga 3. Inhägnader, grindpartier och andra anläggningar
- Bilaga 4. Föreslagna åtgärder 2018-2023

Inledning

På uppdrag av Tidaholms pastorat har Västergötlands museum tagit fram förslag till bevarandeplan för Kungslena kyrkogård samt utarbetat vård- och underhållsplan för denna. Fältarbetet har genomförts under sommaren 2017. Urval av kulturgravar har diskuterats med uppdragsgivaren och hembygdsföreningen under hösten, då också rapporten sammanställts. Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson.

Syfte

Kyrkogårdar utgör en viktig del av landets kulturarv. Deras kulturvärden skyddas av Kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt värdefulla gravar skyddas också av Begravningslagen. Det åligger Svenska kyrkan att förvalta detta kulturarv med hänsyn till dess värden. Därför är det angeläget att kartlägga vari värdena består. En viktig del av värdena på kyrkogårdar ligger i äldre gravar och deras utsmyckning.

Vård- och underhållsplan respektive bevarandeplan för kulturgravar är ett kunskapsunderlag som är tänkt att vara vägledande vid prioriteringar, vård, underhåll och förändringar på kyrkogårdarna. Planerna skall även fungera som beslutsunderlag för länsstyrelse och stift vid handläggning av tillstånds- och bidragsärenden. Under föreslagna åtgärder finns instruktioner för vad som bör utföras under den närmaste femårsperioden. En del åtgärder kräver tillstånd från länsstyrelsen och särskilt åtgärdsprogram, till exempel för stenkonservering. Vård- och underhållsplanen bör uppdateras vart femte år.

Metod och disposition

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning samt fotografier av de olika kvarteren och deras kulturhistoriskt värdefulla gravar. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har varit Västergötlands museums arkiv (med kopior av handlingar och ritningar i Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm). Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Pastoratet har rätt att fritt bruka fotografierna.

För kyrkogården har en sammanfattande kulturhistorisk bedömning gjorts där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför planerade förändringar eller större underhållsåtgärder skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska bedömningen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

I tabellform och på gravkarta presenteras bevarandeplanen för kulturgravar, följd av tabell över kyrkogårdens olika anordningar, deras konstruktion och tillstånd. De kulturhistoriskt värdefulla gravarna är kategoriserade i två grupper: Gravur klassade som 1 (høgt kulturhistoriskt värde) i bevarandeplanen är gravar där upplåtaren (dvs kyrkogårdsförvaltningen) åtar sig deras bevarande som kulturgravar (gravar med innehavare blir aktuella som kulturgravar först vid återlämnande). Kostnader kopplade till deras bevarande skall täckas via Begravningsavgiften. Gravur klassade som 2 (kulturhistoriskt värde) kan hanteras på olika sätt, t ex kan de återanvändas (när värdet ligger i formen) eller bevaras på annan plats (när värdet ligger i inskriptionen) när behov så uppstår, en grusgrav kan förses med en ny vård. Avslutningsvis i rapporten sammanfattas föreslagna åtgärder för kommande femårsperiod i en tabell som kan fyllas i när åtgärder är vidtagna.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen, i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravningsseder är att platsen för begravingarna skall vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men i Västergötland var det vanligare att den var uppförd av timmer, kyrkogårdsbalkar, vars underhåll åtminstone efter reformationen sköttes hemmansvis. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hörde även stigluckan som både hade en symbolisk och praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Denna tradition avspeglar det gemensamma ansvaret för kyrka och kyrkogård likväl som övriga samfällda företeelser i allmogesamhället. Överlag i landet hörde det till ovanligheterna att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. I trakten kring Kinnekulle så gjorde den lättbrutna kalk- och sandstenen att många vårdar tillverkades i dessa material. Under medeltiden var det bara samhällets högsta skikt – prästerskap och medlemmar av stormannafamiljer – som hade råd med en gravvård i sten. Från

Ängskaraktär på Ornunga gamla kyrkogård, en bild av hur flertalet västgötska landsbygdskyrkogårdar såg ut ännu vid 1900-talets början.

1100- och 1200-talen finns på Västergötlands kyrkogårdar ett antal stavkorshällar, liljeste-nar och ett fåtal kistkonstruktioner bevarade. Det mest exklusiva läget var inne i kyrkan under golvet eller invid kyrkans sydmur där regnvattnet från den vigda byggnadens tak föll ned. På 1600-talet började det i bygden bli vanligt att respektive hemman satte upp kalkstens kors på sina "grifteplaner", med de gravlagdas initialer inhuggna. Adel och prästerskap gravlades ofta i egna gravvalv inne under kyrkans golv. Under stormaktstiden lät adeln i en del fall bygga speciella gravkor och över golvet eller på kyrkogården upphöjda sarkofager, s.k. tumbor, som täcktes med fint skulpterade lockhällar, ofta med de gravlagda i relief, vilket kallas porträttgravstenar. Sådana gravhällar tillverkades av kalksten på Kinnekulle i stor omfattning, särskilt i Väster-plana under 1600- och 1700-talen.

Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården. Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort

Timrade balkar kring kyrkogården i Brandstorp på Hökensås, de enda i sitt slag som är bevarade i Sverige.

sett började förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 hade många västgötska landsortskyrkogårdar kvar den typiskt medeltida ängskaraktären. Förnyelsen började i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjöds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Upplysningstiden hade klarlagt sambandet mellan trångboddhet och dålig sanitet, vilket även inbegrep kyrkogårdarna med tätt och grunt liggande gravar där kropparna sällan hann förmultna innan de grävdes upp vid nya gravläggningar. Genom Kungliga Överintendentsämbetet, sedermera Kungliga Byggnadsstyrelsen, skulle staten ansvara för att nya begravningsplatser blev prydligt och hälsosamt anlagda. Ungefär vid samma tid förbjöds nya gravsättningar inne i kyrkorna, också det av hygieniska skäl.

Runt om i landet anlades begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anlades med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna. Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgärdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga, ibland saknades de helt.

Med 1800-talets slut industrialiserades gravvårdsproduktionen och stenvårdar kunde beställas av långt fler än tidigare. Stenhuggerierna tryckte kataloger där man kunde välja mellan ett brett sortiment av vårdar i olika stenslag, mest omtyckt var granit och vid sekelskiftet 1900 framförallt svart diabas som bröts i bland annat Skåne. Formspråket tog sin inspiration från antika förebilder som obelisker och kolonner, fornnordiska som bautastenar eller naturen som avkapade trädstammar. Med dessa katalogvårdar så dog

Ett koncentrat av 1800-talets romantiska kyrkogårdsideal som sidhuvud på ett gravbrev.

de lokala hantverksmässiga gravvårdstraditionerna och användningen av lokala material snabbt ut. Det var dock fortsatt så att stenvårdar var kostsamt. Resliga gravvårdar var ett uttryck för status och kom att prägla kyrkogårdarna, framför allt resta av självmedvetna och rätt välbeställda hemmansägare. För att motverka denna tävling i storlek så infördes under mellankrigstiden på många håll restriktioner i höjd för vårdarna, vilket fick till följd att de istället blev bredare, ofta komponerade som en del av stenramen (vilket får till följd att de ger ett stympat intryck när stenramen bortrationaliserats). Med folkhemmets framväxt reglerades även gravvårdarnas bredd och vi kommer fram till den låga rektangulära vård som kännetecknar efterkrigstiden och fortfarande produceras. Titlar var vanligt förekommande på vårdarna från 1800-talet och fram

till 1900-talets mitt, och då inte bara i de högre skikten. Många titlar är yrkestitlar och vittnar dels om yrkesstolthet och dels om respektive sockens olika näringsfång för hundra år sedan.

Trädkransen introducerades först på städernas begravningsplatser men nådde under 1800-talet allt fler landsortskyrkogårdar. Under 1800-talets romantik introducerades också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planlades även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda grusgångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgärdningar och grusbäddar för att ersätta dem med gräsmattor. Den sociala utjämningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blev gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar finns minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning.

Lagstiftning

Kulturvärden på kyrkogårdar och begravningsplatser skyddas i såväl Kulturmiljölagen som Begravningslagen. Här nedan följer utdrag som har bäring på förvaltningen av kyrkogårdarnas kulturvärden.

Kulturmiljölagen (1988:950)

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvar för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

[Väsentlig förändring av fast anordning kan vara:

- Borttagande eller förändring av inhägnad
- Ändring av vegetationens rumsskapande verkan
- Större ändringar av gravkvarter och gångsystem
- Åtgärder som i sig inte är väsentliga, men sammantaget kan förändra helhetsintrycket, till exempel borttagande av stenramar och staket kring gravar.]

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område. Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Begravningslag (1990:1144)

7 kap. Gravrätt

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Gravrättens upphörande

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den återställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats. Ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen finns i kulturmiljölagen (1988:950). Lag (2013:552).

Skadebilder och skötselråd

Grunden för skötseln av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och andra anordningar på kyrkogårdarna är att de inte skadas utan ges en så lång livslängd som möjligt. De förebyggande åtgärderna är väsentliga, det vill säga motverka uppkomsten av skador genom till exempel mekanisk åverkan, påväxt och väder. Vid rengöring och reparation av vårdar av mjukare bergarter (kalk- och sandsten), smide och gjutjärn från 1800-talet och äldre bör konservator för sten respektive metall kontaktas för rådgivning eller program.

Gravvårdar av sten

Mekaniska skador

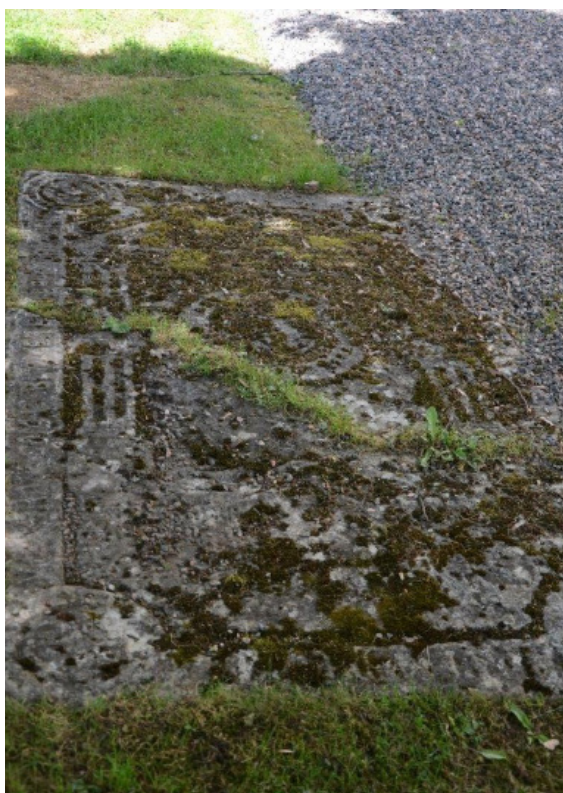
En vanlig orsak till skador är mekanisk åverkan genom trädgårdsfordon och andra redskap. Varsamhet vid gräsklippning minimerar risken för sprickor och bortfall av material. En annan orsak är nederbörd och påväxt. Liggande hållar och stående vårdar av mjuk bergart som kalk- och sandsten är särskilt känsliga för vådrets makter. På vintern tränger fukt in i sprickor och vidgar dessa och spränger till slut bort stenmaterial. Detta kan på sikt helt radera ut en inskription eller relief. Därför är det viktigt att hålla till exempel hållar rena från löv och grenar. Lösa bitar tas tillvara för limning i samband med konservering. Känsliga vårdar och hållar av hög ålder kan med fördel ges en skyddsklädsel eller täckning under vintern för att motverka frostsprängning, det är en förhållandevis billig åtgärd som i hög grad vidmakthåller en värdefull gravvård. Rostande förankringsjärn är en annan vanlig orsak till skador. När järnet rostar så sprängs sten sönder. Ett viktigt arbete är utbyte av förankringsjärn mot rostfritt stål.

Rengöring

Rengöring av vårdar kan ha olika syften. Ofta är det rent estetiskt, men det kan även vara avgörande för att inskriptionen skall kunna läsas och berätta stenens historia. Som regel bör den på kulturhistoriskt värdefulla vårdar vara motiverad av hänsyn till att påväxt riskerar stenens fortbestånd (kalk- och sandsten) eller för att förbättra förståelsen av objektet (tolkning av inskription eller utsmyckning). Enklare rengöring kan göras med ljummet vatten med liten tillsats av såpa och med mjuka borstar som inte repar. Lämplig tid är vår och höst. Vårdar av hårdare bergarter som granit kan rengöras med hög-

Exempel på skador på vårdar av kalksten. Till vänster har rostande dubb sprängt sönder en sockel. Till höger har vatten trängt in i sprickor och på vintern frusit och sprängt bort bitar av stenytan med följd att inskriptioner på sikt kan gå helt förlorade.

1600-talsgravhäll som dels skadas av frostsprängningar vintertid, dels av gräsklippare.

Skyddstäckning vintertid är en bra förebyggande åtgärd på känsliga äldre vårdar i kalk- och sandsten, här ses en variant på Svenarums kyrkogård i Småland. Foto: Johan Nilsson, ur Kyrkogården 2016, nr. 2.

tryckstvätt men endast där inte förgyllning och dekorationer kan skadas. Vårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde och påtaglig skadebild (pågående bortfall av stenmaterial eller sprickor) bör rengöras av konservator.

Gravstaket av gjutjärn, målat i svart och silver.

Påväxt av lavar har gjort inskriptionen svårläst.

Ifyllnad av inskriptioner

Inskriptionerna är en central del i varje gravvårds värde. Ofta kan det räcka med en rengöring för att en inskription skall framträda bättre. Men ibland behöver de fyllas i. Ett sådant arbete kan ofta utföras av egen personal med erfarenhet av sådant arbete. På mörkare vårdar av granit och gnejs – ofta med polerad framsida – har inskriptionen oftast varit förgylld. På ljusare vårdar av t.ex. kalk- och sandsten eller opolerad grå granit är det ofta svart linoljefärg. På förindustriella gravvårdar (fram till 1800-talets mitt) bör arbetet överlätas åt stenkonservator.

Gravvårdar, staket och grindar av smide och gjutjärn

Objekt av smide och gjutjärn kräver kontinuerligt underhåll. Vid ommålning befrias objektet från rost-beläggning med stålborste – St2 – (i vissa fall kan försiktig blästring vara relevant, men det bör undvikas på äldre smide och tunnare gods). Därefter grundas järnet med mörja eller fosfatprimer och strykes två gånger med linoljefärg. Lagningar av smide anförtros åt smed med erfarenhet av historiska tekniker som vällning och nitning. Gjutjärn kräver också specialkompetens. Det går att reparera med svetsning, men kräver en hantverkare eller konservator med erfarenhet av gjutjärnslagningar.

Borttagna gravvårdar

Upplåtna gravvårdar som klassats som 2 i bevarandeplanen bör om möjligt stå kvar på sina platser. I det fall detta inte är möjligt (eller de inte är aktuella för återanvändning/omhuggning) bör de samlas på särskild plats inom kyrkogården. Större vårdar kan då läggas ned. Det viktiga är att de genom inskriptionerna fortsatt kan berätta om bygden och des invånare i gången tid.

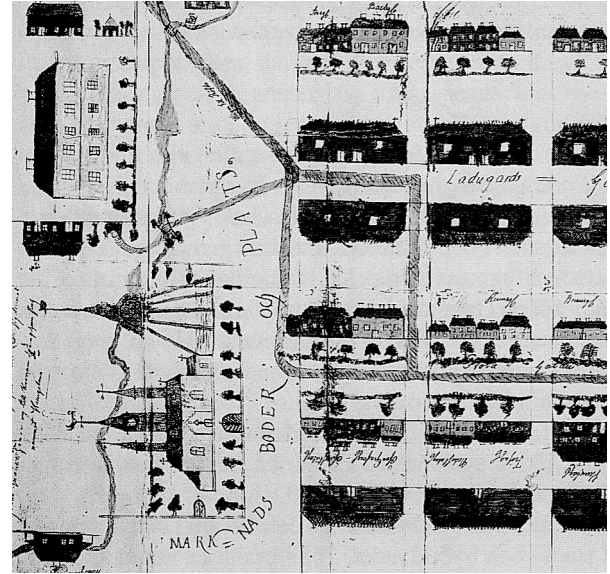
Kyrkan, kyrkogården och f.d. överstebostället Bossgården på ett flygfotografi från mitten av 1900-talet. Grusytorna med vintergrönstäckta gravkullar norr om kyrkan tolkas som allmän linje.

Kungslena socken

Kungslena socken begränsas i väster av Plantaberget och i söder av Varvsberget. Deras terrasserade kalkstens- och skiffersluttningar utgör en stor del av socknens yta med lövskogar upp mot krönen och bördiga uppodlade jordar ned mot en flack urbergsslätt som i nordost begränsas av ett skogsbeväxt åssystem. Stora delar omfattas av riksintresse för naturvården. Gånggrifter förankrar området i neolitisk tid. Kyrkbyn ligger samlad på Varvsbergets sluttning. Kring byn finns flera järnåldersgravar, fornlämnar och terrasskanter. Längre upp i sluttningen ligger ruinerna av 1200-talspalatset Lenaborg som skall ha uppförts av Bjälboätten. Kungamakten var i hög grad närvarande i orten. Hemmanen i socknen bestod enligt 1564 års jordebok uteslutande av kronohemman, vilka var 29 till antalet. Från 1571 utgjorde Kungslena socken ett friherrskap för ätten Stenbock med säte på den kungsgård som 1691, efter reduktionen, omvandlades till översteboställe (vilket den förblev till 1875). Byn är samlad kring en lång bygata som ansluter till vägarna från Tiarp, Dala, Hömb och Dimbo. Byn var innan skiftet en av länets största. Efter bränder på 1600-talet utstakades på initiativ av änkefriherrinnan Catharina de la Gardie en rutnätsplan för bebyggelsen. Av detta aldrig slutförda projekt återstår en av långgatorna och en tvärgata. Innan skiftet var de flesta husen i byn byggda av sten. Av dessa återstår egentligen bara Ledsgårdens mangårdsbyggnad, som ej utskiftades. Det är dock tack vare bl.a. framväxten av egnahemsbebyggelse som bebyggelsen ännu är samlad. Den knyts även samman av stora träd och stenmurar som inhägnar tomterna.

Historik

Kungslenas kyrkogård har anor från tidig medeltid. Enligt dendrokronologisk datering av korets ena remstycke så fanns en stenkyrka på platsen senast under 1120-talet, kanske hade den en föregångare i trä. Först från 1600-talet har vi dock bevarade uppgifter om kyrkogården i form av sockenstämmoprotokoll

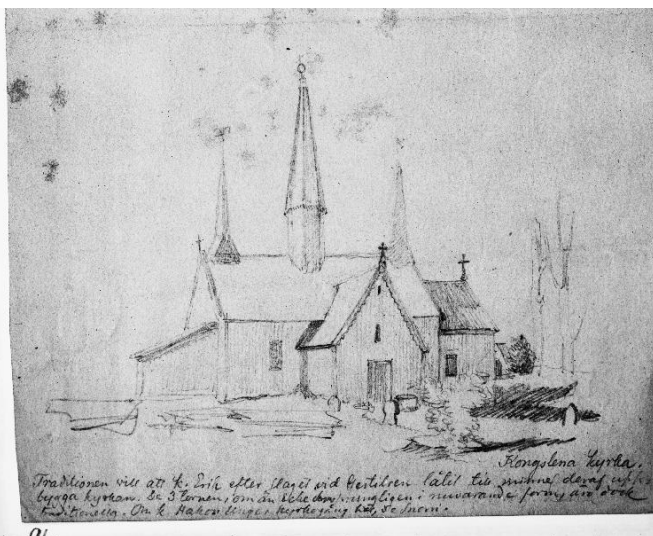

Till vänster odaterad plan över kyrkbyn, troligen sent 1600-tal, till höger karta från 1828 i Västergötlands museum. Här ses 1600-talets stadsmässiga rutnätsplan för bybebyggelsen. Kyrkogården har sannolikt bevarat sin medeltida planform. På den högra kartan ses att kyrkogården redan då hade en trädkrans.

Romantisk litografi från 1800-talets mitt, redan då var Kungslena kyrka en sevärdhet. På kyrkogården syns flera tumbor, "skilnadsgavstenar" och träkors. Västergötlands museum.

och räkenskaper i kyrkoarkivet. Det tycks dock som att kyrkogården med sin kvadratiske form inte har blivit föremål för någon nämnvärd utvidgning sedan medeltiden. Ursprungligen bör kyrkogårdens hägnad ha bestått av timrade balkar. Från den 1 maj 1683 finns i kyrkoarkivet en delningslängd för "kyrckiobalcken" mellan socknens hemman. Varje gård skulle ansvara för underhållet av 10 alnar. Här talas benämns balkarna också "Kyrckiomuhren" varför vi får förmoda att det redan då rörde sig om en kallmur. Detta är också naturligt med tanke på bygdens lättbrutna kalksten. Annars var det i Västergötland regel med timrade balkar långt in på 1700-talet. Åren 1715-1717 lät överstebet

Skiss av G. Brusewitz från 1800-talets mitt. ATA.

Witting på Bossgården bekosta iståndsättandet av "hela Kyrkiobalken". Troligen var det då som de murade stigluckorna och sockenmagasinet kom till. Enligt traditionen så skall arbetet ha utförts av två ryska krigsfångar. På sockenstämman den 29 april 1866 talades om att uppföra "den återstående kyrkobalken", vilket talar för att muren vid denna tid genomgick en omläggning. Vid samma stämman beslutades om att börja begrava in linje respektive köpegravar:

Kyrkoväktare Husar åligger tillse, att gravar för lik hädanefter komma att grävas med lika afstånd från hvarandra och i rak lineautmed k[yrk]obalken. Den, som vill hafva särskildt ställe för sin graf kan få det mot betalning, som af kyrkoårdet bestämmes.

Dessförinnan hade kyrkogården varit uppdelad efter hemman. Varje gård hade en smal remsa i rät vinkel mot kyrkans sydfasad där de begravnade sina döda. Gränsen mellan varje "ättekulle" markerades av en huggen "skillnadssten", ofta med de dödas initialer inhuggna. Även enskilda gravstenar förekom. De fattigare hade dock en trävård eller en gravkulle planterad med vintergröna. De av socknens ståndspersoner som inte begravdes under golvet i kyrkan fick ligga under gravtumbor på kyrkogården, en sådan vid södra kyrkporten tillhörde Olof Gustafsson Stenbocks dotter Britta, död 1581. Gravens porträttgravsten står idag i vapenhuset. Norra sidan av kyrkogården var uppenbarligen inte föremål för gravsättningar efter medeltiden.

Ända fram till början av 1900-talet var kyrkogården i praktiken en ängsmark. Flera sockenstämmoprotokoll från 1800-talet intygar att klockaren hade förmånen att få bärga höet. Ett sockenstämmoprotokoll från den 1 juni 1862 ger en rätt målande bild av kyrkogården och dess brukande:

Klockare Nilsson hade anmält, att Barn och ungdom nedtrampa det vexande gräset å Kyrkogården, der de ofta komma tillsammans för att roa sig. Mot sådant oskick skall skolläraren varna de barn som bevista skolan och utom de personer, som vilja besöka sina anhörigas gravvar, må ingen för ro skull gå andra stigar än förut begagnade. Frågan om galler under södra porten till kyrkogården, som för några år sedan förevar och hvars anläggande beslöts, förekom äfven nu, och Sockenmännen påmindes om beslutets verkställande, för att hindra svinkreatur inkomma och upprota aflidnes grafkullar på kyrkogården.

Först under 1900-talets första hälft började kyrkogårdens gravkvarter ändra karaktär genom anläggandet av grusade och häckinramade familjegravar med små grusgångar mellan raderna. Därmed försvann också många äldre gravvårdar och med tiden alla gravkullar. Ännu på 1920-talet var gravkullar med vin-

Den romantiska kyrkogården presenterad som xylografi av R. Haglund i "Illustrerad Familjejournal" under sent 1800-tal. Kyrkogården var då på vanligt vis en ängsmark där klockaren fick bärga höet. Västergötlands museum.

Fotografi från tidigt 1900-tal som visar kyrkogården med gravkullar täckta med vintergröna, endast ett fåtal gravar har vård. Mellan gravarna växer gräset fritt. Foto: Harald Faith-Ell, ATA.

tergröna ett vanligt inslag på kyrkogården. Äldre teckningar ger tillsammans med Claës Johan Ljungströms beskrivning från 1877 en bild av gravkvarterens gamla utseende med "en mängd skillnadsgrafstenar samt åtskilliga murade hällegrafwar [tumbor]". Redan på 1800-talet hade Kungslena status som sevärdhet för turister. 1933 framhöll dåvarande landsantikvarien att "i sin helhet är såväl kyrkan [...] som kyrkogården med klockstapel, mur och stigluckor ovanligt väl bibehållen och oberörd av senare tiders tillsatser." Under efterkrigstiden har dock även Kungslena kyrkogård genomgått den vanliga utvecklingen till följd av motoriserad kyrkogårdsskötsel med borttagande av grus, häckar och stenramar till förmån för sammanhängande lätt-skötta gräsmattor.

Kyrkogården vid 1900-talets mitt där gravkullarna börjat ersättas av häck- eller stenomgärdade familjegravar med grusbädd och stenvård. Västergötlands museum.

1969-1970 omputsades stigluckorna med kalkcementbruk och kalkavfärgades. Det allt för hårda bruket ledde dock snart till skador. 1984 lagades stigluckorna med cementbruk och kalkavfärgades på nytt. En korrekt restaurering av stigluckorna med hydrauliskt kalkbruk kom till utförande först åren 2006-2008, varvid även deras tak och portar restaurerades. Ett ras på kyrkogårdsmurens norra sida, nära nordvästra hörnet, föranledde en omläggning av nordvästra fjärdelen av muren 1997. Den västra sträckningen om-lades 1999. Efter 2015 har tillgängligheten på kyrkogården förbättrats genom plattläggning av kalksten framför västra kyrkoporten och upptagandet av en körbar passage genom kyrkogårdsmuren i nordost.

Beskrivning av kyrkogården

Miljö

Kyrka och kyrkogård ligger centralt norr om bygatan och omsluts i öster och norr av Dalavägen. På andra sidan en mindre bäck i väster ligger Bossgården, den gamla kungsgården och sedermera överstebostället. Godset ägdes på 1500- och 1600-talen av ätten Stenbock. Efter reduktionen 1681 blev det landshövdingeboställe och 1691 översteboställe. Manbyggnadens bottenvåning byggdes 1731-32 och övervåningen 1766. Material hämtades från Lenaborg. Väggarna är slätputsade och vita. Det brutna valmade taket har på sitt nedre fall enkupigt lertegel och på sitt övre svart plåt. Byggnaden renoverades 1984. Framför huset är fyra timrade låga flyglar från 1780 med rödfärgade locklistpaneler och knutlådor. Alla har de sadeltak med täckning av enkupiga lertegel, två med valmad spets. Söder om bygatan är mitt emot kyrkan den gamla skolan med lärarbostad i öster. Den timrade skolbyggnaden från 1862 vilar på en hög sockel och har rödfärgad locklistpanel och sadeltak med tvåkupigt lertegel. Byggnaden är något förändrad och tjänar nu som samlingslokal. I den omgivande frukträdgården finns bland annat en rödfärgad 1800-talslänga med bostad och dass. Mot bygatan är kallmur och trädrad. Mellan kyrkogården och Dalavägen är i öster en triangulär yta som fungerade som marknadsplats för "Kongslenamarten" 1781-1892. Denna yta är idag en gräsmatta med ett altare för friluftsgudstjänster. På andra sidan vägen står i nordost en minnessten från 1894 över slaget vid Lena år 1208 mellan de Sverkerska och Erikska kungaätterna. Landskapsbilden

Kyrka och kyrkogård från sydost.

i och kring kyrkbyn är sedan 1974 skyddad mot förändringar i enlighet med naturvårdslagen. Kungslena kyrkby ingår dessutom i ett område klassat som rikintresse för kulturmiljövården.

Översiktlig beskrivning av kyrkogården

1100-talskyrkan ligger med koret åt öster, centralt på en närmast kvadratisk kyrkogård med fasade hörn i väster. Öster om den södra stigluckan är ett sockenmagasin av kalksten från 1700-talet sammanbyggt med muren. I nordost står en klockstapel från 1679 med karaktäristiska urtavlor från 1715, förnyade tillsammans med urverket 1948. Lyktstolparna uppsattes vid 1900-talets mitt och är diskreta och välanpassade till miljön. De har svartmålade trästolpar och kopparlyktor med råglas. Bemålningen flagnar idag och ersätts lämpligen med en tjärbehandling, enstaka stolpar lutar och behöver justeras.

Inhägnad

Kyrkogården omges av en kallmur av grovt tuktad kalksten med stigluckor i väster, söder och öster. Murarna är i nuvarande skick sannolikt från 1715-1717, då de upprustades på bekostnad av översteparet Witting. I nordväst är muren delvis en stödmur med en höjd av ca 2 m, i övrigt mäter muren ca 1 m i höjd och bredd. Murarna är mycket beväxta med mossor och sedum. Av en tidigare trädkrans återstår idag endast tre gamla träd i söder, en lind och två lönnar. Flera äldre ädellövträd utanför kyrkogården bidrar dock till inramningen.

Ingångar

Kyrkogården har idag fyra ingångar. Inkorporerade i kyrkogårdsmuren står tre samtida stigluckor, en i söder mitt för södra kyrkporten, en i väster mot Bossgården och en i öster ut mot den gamla markandsplatsen/bytorget. Sannolikt uppfördes de i samband med kyrkobalkens upprustning 1715-17, vilken bekostades av översteparet Witting. Den västra stigluckan som vetter mot överstebostället var avsedd för just översten och dennes familj. Stigluckorna är murade av tuktad kalksten och bär borstad vitkalkad puts.

De rundbågade smygarna är i två språng. Luckorna har bevarade ursprungliga rundbågade svartmålade portar av grova plank med stocklås. Utåt är de klädda med profilerad fiskbenspanel och har dörringar och dekorativt utformade låsplattor. Den västra luckans port är avhängd och magasinerad. Stigluckorna bär smala sadeltak med täckning av handslaget enkupigt lertegel och vindskivor av savrtmålat trä med träkors på krönen. Stigluckorna reparerades senast 2006-2008 då de putsades om och portarna lagades och justerades.

Gångsystem

Från stigluckorna löper grusgångar som omsluter kyrkan och bildar rätvinkliga små gravkvarter. Ytbeläggningen är natursingel. Framför kyrkans västport är lagt hyvlade kalkstensplattor 2015 för att förbättra tillgängligheten. Med undantag för kvarter 1 så har de små grusgångarna mellan gravraderna i sen tid lagts igen.

Den östra stigluckan.

Gravtyper

Kyrkogårdens äldsta bevarade gravvårdar utgörs av två tidigmedeltida sandstensvårdar, en mycket nöttilljusten lutad mot södra kyrkogårdsmuren och en stavkorshäll i två delar lutade mot klockstapeln. Särpräglade för kyrkogården är mängden av huggna kalkstensvårdar från 1600- och 1700-talen som markerat de olika gårdarnas gravplatser. Flera har reliefutsmyckning i form av änglahuvuden, typer som känns igen från andra kyrkogårdar i pastoratet. Fem sådana med rikt profilerade krön är tillverkade av den stenhuggare som under 1600-talets slut gjorde flera vårdar inom Visingsborgs grevskap. Andra har en mer naiv framtoning och bör vara gjorda av en lokal stenhuggare. Från slutet av 1500-talet och fram till tidigt 1800-tal så lät flera av socknens välbärgade familjer bygga murade gravar med skulpterade täckhällar av kalksten, s.k. tumbor. Idag kvarstår tre i kyrkogårdens sydvästra del och betyder mycket för den ålderdomliga karaktären. Porträttgravstenen över den troligen första - nu försvunna - tumban över Britta Olofsdotter från 1581 förvaras nu i vapenhuset. Många gravar är också belägen under kyrkans golv. Vid sidan av de tre tumborna är dock endast någon enstaka av 1600- och 1700-talens gravstenar bevarade på ursprunglig plats. Gravvårdar lutade mot kyrkogårdsmur och klockstapel bör ges en ny och skyddad placering för att inte brytas ned (mängden av borttagna stenar och ramar lagda vid klockstapeln har också skadat denna genom att växtlighet inte kunnat hållas efter och skapat en mycket fuktig miljö). En god lösning vore att ordna bottenvåningen i sockenmagasinet som ett mindre stenmuseum. Gravvårdsbeståndet på kyrkogården spänner annars från 1800-talets mitt till idag. Särskilt framträdande är den Westfälska graven med påkostad kalkstensvård och rikt utformat smidesstaket kring en grusbädd. Från 1900-talets första hälft finns familjegravar med olika typer av mer eller mindre påkostade industriellt producerade ”katalogstenar”. Gravvårdarna var en statussymbol. Som regel har de eller har haft grusbädd, som regel med häck eller stenram. Endast i ett fåtal fall kvarstår idag grusbädd och hägnad. Från att ha varit en vanlig företeelse så finns idag bara två häckar kvar. Dyliga gravar bidrar mycket till upplevelsen av kyrkogården. Under mellankrigstiden blev formerna lägre och bredare. Flertalet av gravvårdarna på kyrkogården är från 1940-talet och framåt och har den tidens vanliga form, låg och bred, ett uttryck för ett mer jämlikt samhälle där

Kalkstensvård från 1600-talet med änglarelief invid klockstapeln.

graven inte längre har med status att göra. Samtidigt saknar dessa vårdar ofta den typ av information som olika former av titlar och yrkesbeteckningar gav på de äldre vårdarna.

Beskrivning av gravkvarteren

Kvarter 1

Kvarteren utgör kyrkogårdens norra hälft. Gravarna ligger i nord-sydliga dubbla rader med grusgångar mellan. Vårdarna står vända mot gångarna. Kvarteret domineras i väster av den stakethägnade Westfältska graven. Framträdande är också en bevarad grusgrav med buxbomshäck. Gravvårdsbeståndet präglas annars av låga vårdar från mellan- och efterkrigstid med endast ett fåtal resliga äldre typer. En del vårdar har titlar, särskilt intressant är titeln "kalkarbetaren" som minner om bygdens kalkindustri. Före förra sekelskiftet bör kvarteret ha varit föga utnyttjat. Under 1900-talets första hälft var en stor del av kvarteret allmän linje. Vid stapeln står fem kalkstensvårdar från 1600- och 1700-talen resta. Troligen är placeringen ganska sentida. En stor mängd borttagna äldre vårdar är placerade dels längs norra kyrkogårdsmuren, dels lutade mot stapeln. Flertalet är handhuggna kalkstensvårdar fram till och med 1700-talet. En av vårdarna är en medeltida stavkorshäll i två delar. Ett fåtal har getts en mer ordnad placering, stående i singel vid muren. De löst vårdarna stående och liggande vårdarna bör ges en ny och ordnad placering, helst väderskyddat för att förhindra fortsatt nedbrytning. Mängden av sten lutad mot klockstapeln har bidragit till att dennas panel och syllar skadats. En lösning vore, som ovan nämnt, att ordna en uppställning av skyddsvärda vårdar i den sparsamt nyttjade bottenvåningen till sockenmagasinet.

Westfältska graven vid Bossgårdens stiglucka är en kyrkogårdens mest karaktärsskapande.

Kvarter 1 med buxbomsomgärdad grusgrav i förgrunden. Grusgångarna mellan gravraderna är bevarade.

Kvarter 2 har i hög grad kvar en ålderdomlig karaktär med tre bevarade tumbor.

Kvarter 2

Kvarteret utgör kyrkogårdens sydvästra del och utgörs av en sammanhängande gräsmatta med gravar i nord-sydliga rader där vårdarna är vända mot öster. Tre stycken murade tumbor med reliefhuggna hållar från 1600-, 1700- och 1800-talen präglar kvarteret och hela södra delen av kyrkogården. Tillsammans med ett solur från 1700-talet och två ”skillnadsgravstenar” - möjligen på ursprunglig plats - så ger tumborna kyrkogården ett idag ovanligt ålderdomligt uttryck. Gravvårdsbeståndet i övrigt stammar från det senaste seklet med såväl högresta äldre som låga yngre vårdar, i några fall med titlar. Inga grusbäddar är bevarade. Kvarteret är mycket känsligt för förändringar, eventuellt nya vårdar bör därför anpassas till befintlig karaktär.

Kvarter 3 & 4

Kvarteren upptar kyrkogårdens sydöstra del och utgörs av gräsmattor avdelade av en grusgång. Gravarna är placerade i nord-sydliga rader och har tidigare haft grusgångar mellan sig. Gravvårdsbeståndet domineras av mellan- och efterkrigstidens låga former. Enstaka påkostade vårdar från tidigt 1900-tal förekommer. Särskilt märks Humlegårdens grusgrav med buxbomshäck. I övrigt är endast två grusgravar bevarade. Vid kyrkogårdsmuren i söder är ett murat vattenkar av kalksten.

Kvarter 5

Detta kvarter är en rad med urngravar längs östra kyrkogårdsmuren. Det rör sig om småskaliga vårdar, den äldsta är från 1976. Vid sistnämnda vård, som är den första i raden, växer en stämningsskapande nyponrosbuske.

Kvarter 3 och 4. Framträdande är Humlegårdens familjegrav med grusbädd och buxbomshäck.

Flera handhuggna vårdar från medeltiden och fram till 1800-talets första hälft står lutade mot klockstapel och kyrkogårdsmur.

Sammanfattande karaktärisering av kyrkogården

Kungslena kyrkogård har liksom den välbevarade kyrkan tidigmedeltida ursprung. Möjligen är den kvadratiske planformen oförändrad sedan medeltiden. Kyrkogården och miljön måste räknas som en av de mest värdefulla i bygden genom sin ovanligt ålderdomliga karaktär. Särskilt betydelsefull för upplevelsen är det tidiga 1700-talets kyrkogårdsmur av mossbelupen kalksten och dess tre putsade stigluckor med originaldörrar. Ett sockenmagasin från samma tid är sammanbyggt med den södra muren. Kyrkogården har ett förhållandevis rikt bestånd av äldre gravkonst, de tidigaste vårdarna är en liljesten och en stavkorshäll från 1100- eller 1200-talet. Det sydvästra gravkvarteret präglas av tre bevarade gravtumbor från tiden 1663-1808, en företeelse som i ringa grav överlevt på västgötska kyrkogårdar. I anslutning står även ett solur och två skulpterade kalkstensvårdar från samma tid. De båda vårdarna minner om att kyrkogården fram till 1866 var uppdelad efter hemman. Ytterligare kalkstensvårdar av samma typ har i senare tid fått en placering vid klockstapeln respektive norra kyrkogårdsmuren. Många av dem är enbart lutade mot stapeln och bör ges en bättre placering. Totalt rör det sig om ett tiotal vårdar. Gravvårdsbeståndet i övrigt är tämligen ordinärt med ett fåtal mer påkostade familjegravar från förra sekelskiftet medan flertalet utgörs av efterkrigstidens vanliga låga vårdar. Framträdande är den staketomgärdade grusgraven över den sista överstefamiljen på det intilliggande bostället, Westfält. Två buxbomsomgärdade grusgravar vittnar om en gravutformning som här var vanlig under 1900-talet men i övrigt nu är bortrationaliserad till förmån för lättskötta gräsmattor. En stor del av gångarna med natursingel kvarstår dock. Av en tidigare trädkrans återstår idag enbart tre gamla träd vid södra kyrkogårdsmuren. Kyrkomiljön ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Att tänka på i förvaltningen av kyrkogården:

- Kyrkogården har sannolikt bevarat sin medeltida planform.
- Stenmurarna med sina stigluckor och sitt sockenmagasin samt gångarna med natursingel är viktiga delar av kyrkogårdens utformning.
- Kvarter 2 i sydväst är av stor betydelse för upplevelsen av kyrkogården med sina ålderdomliga tumbor, solur och ”skillnadsgravstenar”. Nya gravvårdar bör undvikas eller anpassas till befintlig karaktär.
- Vårdar från 1800-talet och 1900-talets början är viktiga för upplevelsen av historiskt djup.
- De få bevarade grusbäddarna med staket, häck eller stenram skall vidmakthållas som vittnesbörd om kyrkogårdens tidigare utseende.
- Handhuggna gravvårdar från medeltid fram till och med 1800-talets början besitter höga kulturhistoriska värden. Löst stående eller liggande vårdar bör ges en bättre placering.
- Kyrkogårdens patina i form av mossbelupna murar och äldre träd står för höga upplevelsevärden.

Kvarter 2 sett genom södra stigluckan.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.

Varvs kyrkoarkiv (Landsarkivet i Göteborg), Varv KI:3, sockenstämo-protokoll (även för Kungslena) 1842-1862.

Västergötlands museums arkiv.

Internet

Fornsök, Riksantikvarieämbetet. <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. <http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>

Litteratur

Andréasson, Anna. *Gravvårdar i sten - ett mångskiftande kulturarv. Stad & land nr 184*. SLU.

Gullbrandsson, Robin. 2013. Grevens stenhuggare. *Grevars och bönders tempel*. Jönköping.

Henrysson, K. & Robertsson, I. 1998. Gravstenarna i Kungslena. *Dimbobygden 1998*. Falköping.

Morell, Georg. 1953. *Kungslena sockens äldsta ännu bevarade kyrkoböcker*. Tidaholm.

Morell, Georg. 1956. *Västgötasocknen Kungslena å hävdernas blad*. Tidaholm.

Westrin, Barbro. 1999. *Kungslena kyrka och några kulturhistoriska nedslag*. Lidköping.

Vård av gravstenar. 2002. Riksantikvarieämbetet. <http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/504/9789172096721.pdf?sequence=5>

Administrativa uppgifter

Handlingar

Västergötlands museums dnr: 19-2016

Beställare

Tidaholms pastorat

Projektledare

Robin Gullbrandsson, antikvarie, Västergötlands museum

Dokumentationsmaterialet förvaras i Västergötlands museums arkiv och på Tidaholms pastorsexpedition.

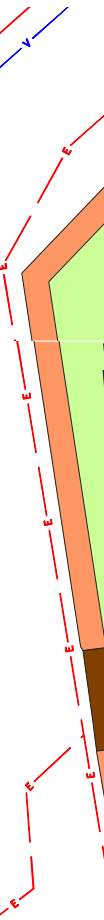
Kyrka och kyrkogård tecknade av Ferdinand Boberg vid 1900-talets början. Foto: Mats Sandin, Nordiska museet.

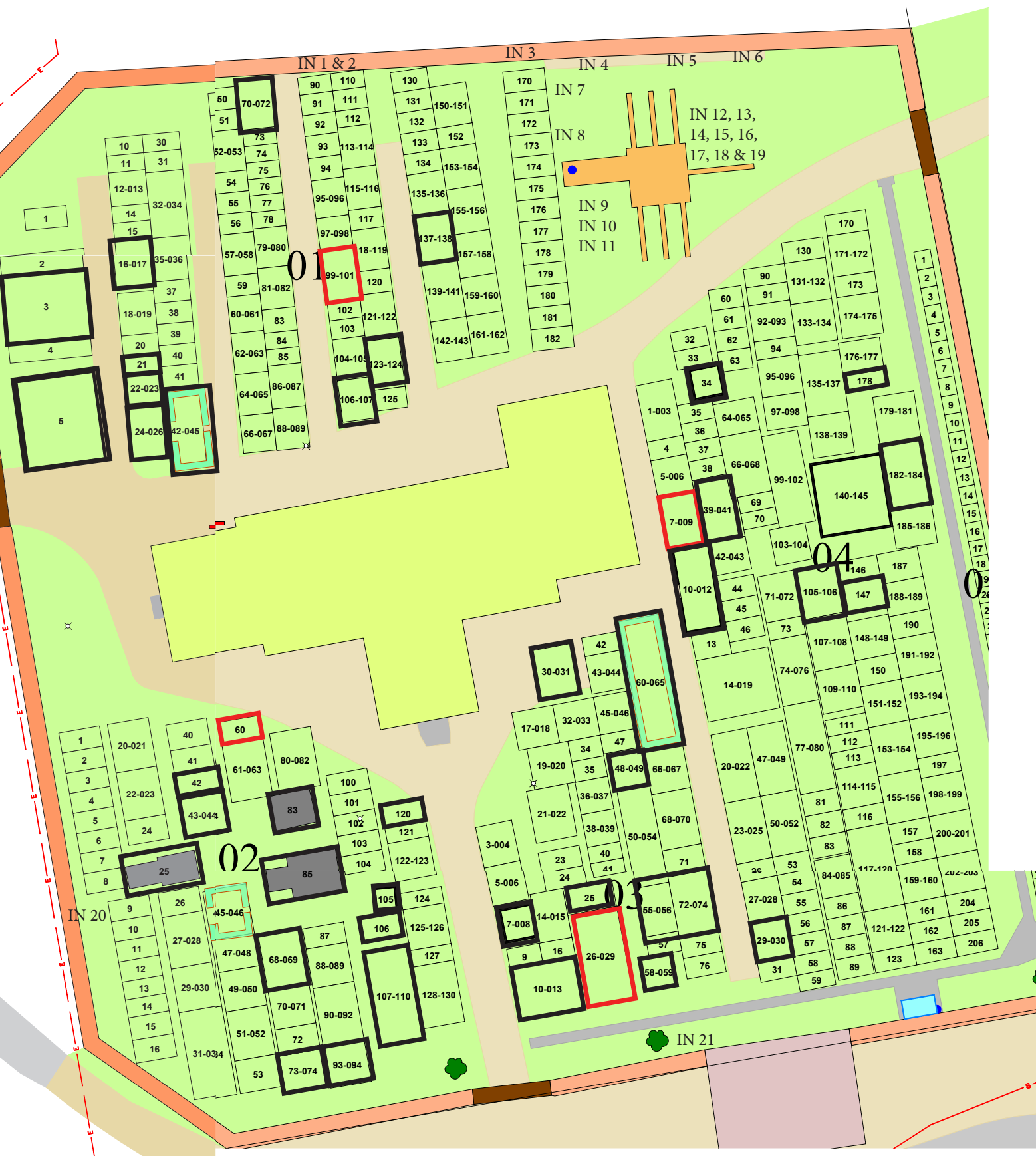
Gravkarta

De gravar som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde har markerats med en 1:a eller 2:a.

☐ 1: Grav markerad med svart ram bedöms ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Vårdar och tillhörande anordningar (grusbäddar, stenramar, staket, häck- eller trädplanteringar etc) får inte flyttas eller förändras utan bevaras på plats för framtiden.

☐ 2: Grav markerad med röd ram bedöms ha ett kulturhistoriskt värde. Om möjligt bör grav och tillhörande anordningar bevaras på plats. Beroende på vari värdet består kan vårderna om så är nödvändigt uppställas på annan plats eller återanvändas eller en grusbädd kan förses med en ny vård.

Urval av kulturhistoriskt värdefulla gravar

Gravnr.	Beskrivning/år	Inskription	Antikvarisk bedömning/åtgärdsbehov	Fotografi
01 3	Bautasten av grå granit.	A. J. ANDERSON FAMILJEGRÄV	Klass 1 Tidstypisk och karaktärsskapande vård.	
01 5	Grusgrav med nygotiskt smidesstaket av fyrkants- och plattjärn på 12 granitsocklar. Reslig spetsbågig vård av kalksten och liggare av polerad svart granit. Gravkulle med murgröna. 1892	HÄR HVILAR ÖFVERSTEN M.M. ALEXANDER JOHAN WÄSTFELT FÖDD 8/9 1811 DÖD 28/1 1892 CHEF FÖR SKARABORGS REGEMENTE 1864-1879 HEDERSLEDAMOT AF LÄNETS HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP. SISTA INNEHAFVAREN AF KONGSLENA BOSTÄLLE JOH. EV. 11. KAP. 25 V. VÄNNER RESTE VÄRDEN. ÖFVERSTINNAN LOUISE WÄSTFELT f. GEIJER *25/6 1819 + 3/4 1911 FRÖKEN ADELINE WÄSTFELT *8/5 1840 + 12/12 1911 FRÖKEN LOUISE WÄSTFELT *24/10 1847 + 2/4 1911 Sv. Ps. 240	Klass 1 Karaktärsskapande grusgrav över siste översten med familj på Kungslena översteboställe. Enda bevarade gravkullen. Kalkstensvården har smärre sprickor och spjälkningar samt påväxt av lavar. Bakom stenen växer en hassel. Smidesstaketet är nitat och rapporterna skuvade i hönrstolparna. Stag stabiliserar konstruktionen. Staketet är målat med svart oljefärg. Det har mycket påväxt av lavar och alger. Färgsläpp och rost förekommer, sistnämnda särskilt vid nitade band på stolparna. Stålbörstas och bättringsmålas. Kalkstensvården åtgärdas av stenkonservator och text ifylles.	
01 16-17	Kors och håll av gråbrun granit. 1948	IHS FOLKSKOLLÄRAREN GUSTAF EDLUND *18.2.1887 + 4.11.1948 LÄRARE I KUNGSLENA 1914-1948 HANS MAKAS HILDUR *26.9.1886 + 22.10.1946 KUNGSLENA FÖRSÄMLING RESTE VÄRDEN.	Klass 1 Vård med titel. Edlund var mycket engagerad i bygden såsom bl.a. ordförande i kommunstyrelsen, fattigvårdsstyrelsen, polsdistriktet m.m.	

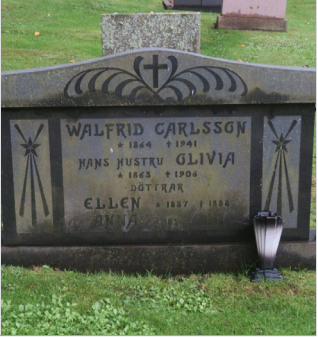
01 21	Liten vård av polerad grå granit. 1913	KRISTINA SATURN *1855 +1913	Klass 1 Tidstypisk vård av linjegravtyp. Kristina Saturn var barn eller hustru till indelte soldaten Pehr Saturn i Lena rote (soldat åren 1847-1878)	
01 22-23	Liten bautasten av svart granit med polerad dekor. 1928	RAGNAR JOHANSSON 1898-1938 DOTTERN KERSTIN 1926-1928	Klass 1 Tidstypisk vård av linjegravtyp.	
01 24-26	Stickbågig vård av grå granit. Ca 1900.	* ANDERS HURTIGS FAMILJEGRÄV	Klass 1 Tidstypisk vård. Anders Hurtig var indelt soldat i Brismedstorps rote 1809-1836. Oklart om vården avser honom eller barn med samma namn.	
01 42-45	Låg vård av polerad grå granit. Grusgrav med buxbomshäck.	LUDVIG LARSSON FAMILJEGRÄV PS. 23	Klass 1 Den ena av kyrkogårdens två grusgravar med buxbomshäck.	
01 70-72	Nyklassicistisk vård av grå granit. 1931	HÄR VILA MJÖLNAREN AUGUST JOHANSSON FRÅN LUNNA * I SUN- TETORP 1854 + I HJO 1931 HILDA MARIA f. TAPPER * I LEDSJÖ 1853 + I KUNGSLENA 1933 DOTTERDOTTERN KAJSA FRÅN BÄCKGÅR- DEN *1929 +1933	Klass 1 Tidstypisk vård med titel. Lutar något. Text ifylles.	
01 99-101	Låg vård av polerad grå granit.	Kyrkovaktmästare Albert Andersson Familjegrav	Klass 2 Vård med titel.	

01 106-107	Kors av polerad svart granit. 1930	Lantbrukaren Carl Bäcklund *1857 +1930 Ulrika Bäcklund *1857 +1921	Klass 1 Karaktärsskapande vård. Behov av Omdubbnig.	
01 104-105/123-124	Bautasten av polerad gråbrun granit. 1924	HEMMANSÄGAREN JOH ^s ANDREASSON *24/12 1843 +29/4 1926 H. H. GUSTAVA *23/4 1849 +26/4 1926 DOTTERN JENNY *4/10 1880 +3/7 1930 [baksida] BIRGER JOHANSSON *15/12 1886 +3/1 1924 JOHAN JOHANSSON *3/2 1874 +23/2 1946	Klass 1 Tidstypisk och karaktärsskapande vård. Lavar. Rengöres.	
01 137-138	Låg vård av svart granit med relief av ängel. 1941	ANNA ELFRIDA PIHLSTRÖM *16/6 1875 +20/8 1941 OSKAR RICHARD PIHLSTRÖM *1/2 1873 +25/6 1944 BRISSESTORP	Klass 1 Vård med konstnärligt utförande.	
02 25	Tumba av kalksten med reliefhuggen lockhäll. Täckhäll av kalksten över trappa. 1808	HÄR VNDER WILAR LAS MAD IFRÅN ÖFRE GRAWG 1808 [resten oläsligt pga påväxt]	Klass 1 Karaktärsskapande tumbagrav över Lars Andersson och Marit Andersdotter på Gravagården. Gravens sidor är murade och putsade (cementhaltig puts). Lockhällen har påväxt av lavar och mossor. Spill av stearin. Mindre spjälkningar. Puts på mur släpper fläckvis. Lockhäll rengörs, konserveras och ifylles av stenkonservator. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
02 42	Vinkelbruten vård av polerad gråbrun granit. 1928	KRONOJÄGAREN C. G. JANSSON *1872 +1928 AUGUSTA JANSSON *1876 +1956	Klass 1 Tidstypisk vård med titel.	

02 43-44	Bautasten av grå granit. 1932	SMEDMÄSTAREN JOHAN FOGELQUIST *11/11 1852 +2/1 1932 SOFIA FOGELQUIST *11/4 1850 +28/11 1934	Klass 1 Tidstypisk och karaktärsskapande vård med titel. Se Dimbobygden 1976.	
02 60	Liggare av grå granit. 1925	JOHANNES HÅKANSSON *1836 +1925 Hustrun MARIA CRISTINA f. JOHANSDOTTER ÖVRE STUTAG.	Klass 2	
02 68-69	Bautasten av gråbrun granit med polerad dekor.	HEMMANSÄGAREN ANDERS GABRIELSSON FAMILJEGRÄV KIVATORP	Klass 1 Tidstypisk och karaktärsskapande vård. Vården lutar något.	
02 73-74	Liten stickbågig vård av svart granit. 1920	J. JANSSON *1838 +1920 HANS MAKÅ ALBERTINA f. WIGHOLM *1845 +1929	Klass 1 Tidstypisk vård.	
02 83	Tumba av kalksten med murade väggar. Reliefhuggen lockhäll. 1664?	IPS IHS APD HER VNDER LIGGER [BEGRAF]VEN SAL [... J]ON PEDERSON[FORDOM BEFALLNINGSMAN PÅ LENA [... HU]STR[U] ANNA [...JSDOTTER [...]	Klass 1 Karaktärsskapande tumbagrav från 1600-talet över befallningsmannen på Kungslena. Lockhällen har kraftig påväxt av mossa, flera sprickor och spjälkningar. Delar har lossnat eller är lösa. Akut konserveringsbehov. Åtgärdas av stenkonserverator och ges luftad skyddstäckning vintertid. De murade delarna är putsade (cementhaltig), denna är sprucken och har släpp.	

02 85	Tumba av kalksten med murade väggar. 1663	MAS IHS IMD 1663 MMD MMD WNDER LIGER BEGRAFVEN/HÄR TWRO SPARRES FORDOM BEFALNINGSMAN/PÅ KAFNELÅS OCH HE[...]R[...]NDHE/GODS IFRÅN A:1638 TIL 1663 SAHL MÅNS/ ANDERSON SOM I HERRAN AFSOMNADE DEN 16/APRILU SAMPT HANS K HUSTRU GUDFR/CHTIG OCH DYGDESAMA H I [...] USDOTTER/SOM I CRISTO AFSOMNADE DEN [tomt] ANO [tomt] I GUDSFRUKHTAN HAFOR AFLAT TIL/SAMAN 6 SÖNER OCH 4 DÖTTRAR	Klass 1 Karaktärsskapande tumbagrav från 1600-talet över befallningsmannen på Kavläs. Väggarna murade och putsade (cementhaltigt bruk). Täckhäll av kalksten över trappa. Lockhällen med är beväxt med lavar och mossor, ytan är nött och har smärre sprickor och spjälkningar. Cementhaltig puts på murar har i väster släppt från stenen. Rengöres, konserveras och ifylles av stenkonservator. Ges luftas skyddstäckning vintertid.	
02 93-94	Liten vård av svart polerad granit. 1932	KYRKOVAKTMÄSTARE JOHAN HÖGLUND *5/8 1858 +23/8 1932 JOSEFINA HÖGLUND *27/1 1854 +7/7 1937	Klass 1 Vård med titel.	
02 105	Solur av kalksten. 1700-tal		Klass 1 Solur av kalksten (1700-tal) på stolpe av trä från 1991. Smidd tredelad visare. Sockel av kalksten med hål i mitten för stolpe. Står på kallmurade grundstenar som fogats med cement (fogarna har överlag släppt från stenen). Soluret är förankrat med rostfria svep. Soluret rengörs och ifylles med svart linoljefärg av stenkonservator. Stolpen står ostadigt och är troligen rötskadad nedtill. Ersätts mot ny stolpe av ek i samma utförande.	
02 106	Vinkelbruten vård av polerad grå granit. 1919	IVAR NILSSON *19 26/8 05 +19 24/2 19	Klass 1 Tidstypisk vård. Värden lutar.	

02 107-110	Vinkelbruten vård av polerad svart granit.	ANDREAS ADAMSSONS FAMILJEGRÄV	Klass 1 Tidstypisk vård.	
02 120	Swampformig vård av kalksten med änglahuvud i relief. 1670	[oläsliga initialer] [baksida] 1670	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Typisk för bygden. Möjligen ursprunglig placering? Påväxt av mossor och lavar. Akut spjälkning på baksidan. Rengöres och konserveras av stenkonservator. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
03 7-8	Låg vård av svart granit med flyglar. Grusbädd med stenram. 1939	HÄR VILAR AXEL ANDERSSON *9/7 1881 +10/6 1966 TEKLA ANDERSSON *31/8 1886 +10/5 1939 RÄNNAGÅRDEN	Klass 1 En av kyrkogårdens få bevarade grusgravar.	
03 10-13	Rektangulär vård av polerad svart granit. 1919	ALFRED KRON'S FAMILJEGRÄV	Klass 1 Tidstypisk vård. Alfred Kron var indelt soldat för Nedre Marbogårdens rote 1875-1902.	

03 25	Låg vård av svart granit. 1951	LOVISA BERGSTEN *5/9 1864 +23/6 1951	Klass 1 Vård över torparkvinna på Enebacken.	
03 26	Låg vård av polerad grå granit. 1969	BYGGMÄSTARE GIDEON JOHANSSON *13.11.1894 +6.9.1969 ADOLF JOHANSSON *7.2.1888 +31.12.1972 BACKEN	Klass 2 Vård med titel.	
03 30-31	Stor rundbågig vård av grå granit. Grusbädd. 1892	RIKSDAGSMAN BJERKANDERS FAMILJEGRAV GUSTAF *1811 +1892 MARGARETA *1811 +1876 FRANS *1849 +1914 VILHELM *1840 +1922 CLARA *1839 +1917 Joh. Ev. 11:25.	Klass 1 Karaktersskapande grav med titel. Gustaf Bjerkander ägde Brismestorp. 1853-66 var han ledamot av bondeståndet och efter nya riksdagsordningen ledamot av andra kammaren för Vartofta och Frökinds domsaga till 1872. Bjerkander var medlem av flera tunga utskott och en flitig motionär. Därtill var han kommunalman i Kungslena.	
03 48-49	Vinkelbruten vård av polerad gråbrun granit. 1908	KYRKOVÅRDEN JOHANNES LARSSON *1826 +1864 H. H. KRISTINA *1823 +1908	Klass 1 Tidstypisk vård med titel.	
03 55-56/72-74	Låg vård av svart granit med kolonner. 1941	LANTBRUKAREN OSKAR FREDRIKSSON *1881 +1953 HANS MAKÅ EMERENTIA *1891 +1982 LEDSGÅRDEN [baksida] WALFRID CARLSSON *1864 +1941 HANS HUSTRU OLIVIA *1863 +1906 DÖTTARNA ELLEN *1887 +1888 ANNA *1896 +1916	Klass 1 Tidstypisk vård.	

03 58-59	Vinkelbruten vård av polerad grå granit. 1921	HÄR VILAR LARS ANDERSSON *1834 +1874 HANS MAKÅ MAJA STINA *1841 +1921 BRUNNSGÅRDEN	Klass 1 Tidstypisk vård.	
03 60-65	Ringkors och 2 hällar samt 2 liggare av grå granit. Grusbädd med buxbomshäck. 1935	SOLI DEO GLORIA HUMLEGÅRDENS FAMILJEGRÅV DISPONENTEN VID TIDAHOLMS BRUK R.V.O. VICTOR JOHANSSON *26.11.1862 +28.10.1935 HANS MAKÅ HILDA SOFIA *10.1.1865 +14.4.1950 STÖRST AV ALLT ÅR KÅRLEKEN PER ANDERSSON *1804 +1848 STINA LARSDOTTER *1807 +1886 JOHANNES PERSSON *1831 +1906 MARIA SVENSDOTTER *1833 +1866 IDA MARIA *1866 +1870 ALFRED PERSSON *1846 +1922 ANNA-MARIA JOHANSDOTTER *1850 +1925	Klass 1 Karaktärsskapande grusgrav, en av två med buxbomshäck. Victor Johansson var disponent för Tidaholms bruk 1902-1914, därtill ordförande i kommunalstämman, landstings- och nämndeman samt från 1910 förste ordföranden i Tidaholms stadsfullmäktige. Graven hade fram till 1948 ett järnstaket som nu förvaras på Humlegården.	
04 7-9	Stickbågig vård av polerad svart granit.	A. G. ANDERSSONS FAMILJEGRÅV GRÖNGATA	Klass 2 Tidstypisk vård.	
04 10-12	Låg vård av svart granit med flyglar, grusbädd och stenram. Art déco.	HEMMANSÅGAREN EFRAIM ANDERSSON ^s FAMILJEGRÅV BREDEGÅRDEN	Klass 1 Tidstypisk grusgrav.	
04 29-30	Låg vård av grå granit. 1946	KYRKOVÅRDEN BERTIL GREFBERG *28/12 1896 +24/10 1946 FAMILJEGRÅV	Klass 1 Vård med titel. Grefberg bodde på herrgården och var mycket engagerad i bygden.	

04 34	Låg vård av polerad svart granit. 1938	SJUKV. KORPRAL P. A. BLOMBERG *9/4 1857 +10/5 1928 HUSTRUN IDA F. SVAHN *4/11 1863 +23/9 1938 BRISMESTORP JOH:3.16.	Klass 1 Tidstypisk vård med titel.	
04 39-41	Rundbågig vård av polerad svart granit med dekor.	Alfred Anderssons Bäckagården Familjegrav	Klass 1 Tidstypisk vård.	
04 105-106	Vinkelbruten vård av polerad svart granit. 1902	FAMILJEGRAV JOH. ANDERSSON *19/5 1832 +27/4 1916 och hans maka CLARA ANDERSON *9/9 1832 +24/5 1902 KARL 1863-1939 FREDRIK 1865-1965 THURE 1876-1969	Klass 1 Tidstypisk vård. Vården lutar mycket, mellanlägg har lagts. Ostadig. Omdubbning?	
04 147	Bautasten av polerad rödbrun granit. 1937	AND. GUSTAVSSON *16/4 1854 +21/1 1937	Klass 1 Tidstypisk vård.	
04 178	Låg vård av polerad svart granit med ram av råhuggen resp. slipad kalksten. Inhuggna snickarverktyg. 1963	Frans Andersson *1858 +1942 Hans maka Ida *1861 +1907 Oscar Andersson *1893 +1963 Makan Elesiv *1896 +1973 Hagalund	Klass 1 Ovanlig vård över far och son som var snickaremästare. Vården lutar något.	

04 182-184	Rektangulär vård av kalksten. 1947	SANDBERG PEHR JOHAN 1842-1905 HUSTRUN ANNA MARIA 1843-1912 WALDEMAR 1882-88 OSKAR 1878-1947 HUSTRUN SELMA 1879-1913 AGART 1903-04 PAUL 1910-33 BERGET ENEBACKEN	Klass 1 Ovanlig vård av lokalt material.	
IN 1	Kors av marmor. 1941	REIDUN *4/5 1938 +17/6 1941	Klass 1 Ovanlig vård. Lutad mot kyrkogårdsmur. Återplaceras på ursprunglig plats?	
IN 2	Låg vård av polerad svart granit. 1931	KALKARBETAREN S. V. SANFRIDSON *18 25/5 85 +19 16/9 31 HANS MAKÅ EDIT *18 18/8 92 +19 7/12 71	Klass 1 Vård med titel som minner om bygdens kalkindustri. Lutad mot kyrkogårdsmur. Återplaceras på ursprunglig plats?	
IN 3	Vård av kalk- eller sandsten med profilerat krön och relief av änglahuvud. 1679	IHS SIS 1679	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). Lutad mot kyrkogårdsmur. Ny skyddad placering?	
IN 4	Vård av kalksten i två delar med rikt profilerat krön med ristad dekor. 1856?	HÅR [HV]ILAR HEMM[ANSÅ]GAREN ...ÅKAN ...SSON *27/? 1818 ... ANNA HÅKANS DOT[TER] *22/4 183? +15/12 185[6]	Klass 2 Vård av lokalt material och hög ålder över Lars Håkansson i Kivatorp med familj. Lutad mot kyrkogårdsmur. Kröndel står i grus. Textfältet spjälkar bort. Flyttas lämpligen till magasin.	

IN 5	Svampformig vård av kalksten med relief av änglahuvud. 1600-tal	I O S	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). Lutad mot kyrkogårdsmur. Ny skyddad placering? Smärre spjälkning som behöver limmas.	
IN 6	Svampformig vård av kalksten med relief av änglahuvud. 1702	A L S 1702	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). I grus vid kyrkogårdsmur. Ny skyddad placering? Sprickor, spjälkning och bortfall på krön på baksidan.	
IN 7	Vård av kalksten med profilerat krön och relief av änglahuvud. På baksidan kors. 1691	I H S I L S 1691	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). Beväxt med mossa och lavar. Akut sprickbildning i krönets baksida. Rengörs och konserveras av stenkonservator. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
IN 8	Vård av kalksten med relief av änglahuvud. På baksidan ett kors. 1701	H Ä R H V I L A R B E N G T N S L I T E N A N N A I D [baksida] A N N O 1701	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Del av framsidan har spjälkat bort. En del av krönet saknas. Beväxt med mossa och lavar. Akut risk för fortsatt bortspjälkande delar. Rengörs och konserveras av stenkonservator. Ges luftad skyddstäckning vintertid. Vården är för djupt nedgrävd, justeras.	

IN 9	Svampformig vård av kalksten med relief av änglahuvud. 1707	[ANNO] 1707	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Påväxt av mycket mossor och lavar. Del av framsida sedan gammalt bortspjälkad. Nya sprickor och spjälkningar förekommer. Akut behov av rengöring och konservering av stenkonservator. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
IN 10	Svampformig vård av kalksten med änglahuvud i relief. 16-1700-t	IHS L:H:S A:L:D	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Påväxt av mossor och lavar. Rengörs varsamt och ges luftad skyddstäckning vintertid.	
IN 11	Vinkelbruten vård av kalksten med naiv relief av änglahuvud. 1759	IHS JON ANDERSSON MED SIN KÄRA HVSTRV MARIT SWÄNS DOTER IFRÅN LOKEGÅRDEN DÖD Å 1759	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder knuten till Lyckegården. Påväxt av mossor och lavar. Rengöres varsamt och texten ifylles. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
IN 12	Rektangulär vård av kalksten. 1773	LARS LARSSON I BAKAGÅRDEN FÖDD D. 22 DEC 1722 DÖD D 7 MAI 1773 [baksida] PÅ... H... SIÄL... I GUDS [HAND] OCH INTET DÖDS IWÄLKOMM WID THEM W. B 3 V. 1	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder över Lars Larsson i Bäckgården. Lutad mot klockstapel. Krön och bas saknas. Textyta spjälkar bort på baksidan. Ges skyddad placering.	

IN 13	Brottstycke av kalkstensvård. 1773	...D ... D. 29 SEPT... DÖD D. 17 AUG. 1773	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Ligger vid klockstapel. Ges skyddad förvaring.	
IN 14	Vård av kalksten med profilerat krön och ristad ros.	[oläslig]	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Lutad mot klockstapel. Påväxt av lavar. Rengöres och ges skyddad placering.	
IN 15	Vård av kalksten med profilerat krön. 1770	IOHAN ANDESSON IFRÅ GIÖTAR GÅRDEN FÖDD 1710 DÖD 1770 [baksida] IAG WET AT MIN FÖRLOSSARE LEFWER IOB 12. V...	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Lutad mot klockstapel. Rengöres och text ifylles. Ges skyddad placering.	
IN 16	Stavkorshäll av sandsten. 11-1200-tal	[ingen inskription]	Klass 1 Medeltida gravvård. I två delar, lutade mot klockstapel. Påväxt av lavar och mossor. Rengörs varsamt och ges skyddad placering.	
IN 17	Klöverformig vård av kalksten. 16-1700-t	[oläslig]	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Lutad mot klockstapel. Mycket vittrad yta. Mycket påväxt av lavar. Smärre spjälkning. Rengöres varsamt och ges skyddad placering.	

IN 18	Vård av kalk- eller sandsten med profilerat krön och relief av änglahuvud. 1687	ILS 1687	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). Lutad mot klockstapel. Påväxt av mossor och lavar. Gamla och nya spjälkningsskador. Rengörs och konserveras av stenkonservator. Ges skyddad placering.	
IN 19	Vård av kalksten med profilerat krön och relief av änglahuvud. 1690-t	O A S 169[?]	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Tillverkad av "Grevskapsmästaren" (se Gullbrandsson 2013). Ligger vid klockstapel. Spricka i ena sidan. Ges skyddad placering.	
IN 20	Svampformig vård av kalksten. 1700-t	IHS I I D	Klass 1 Handhuggen vård av lokalt material och hög ålder. Möjligen ursprunglig placering. Påväxt av mycket mossor och lavar. Rengöres varsamt. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	
IN 21	Häll av sandsten. Tidigmedeltida liljesten.	[ingen inskription]	Klass 1 Lutad mot kyrkogårdsmur. Kraftigt nött yta. Överdelen saknas. Se Nitenberg & Nyqvist 2007. Ev. ny skyddad placering.	

Inhägnader, grindpartier och andra anläggningar

Fotografi	Objekt	Skadebeskrivning	Prioritet	Föreslagna åtgärder	
	Kallmur av råbruten kalksten, i nordväst delvis stödmur. I nordvästra hörnet är muren drygt 2 m hög på utsidan, i övrigt är muren ca 1 m h och 1 m br. 16-1700-tal. Nordvästra och västra sträckningen av muren är omlagda 1997 respektive 1999. Krönen är bevuxna med mossa och sedum.	Mellan södra stigluckan och sockenmagasinet har befintligt träd skjutit ut delar av muren. Här finns överhängande rasrisk. Öster om magasinet förekommer vedartad vegetation i muren och trädet i sydöstra hörnet har skjutit ut stenar. Även vid östra stigluckan finns vedartad vegetation i muren och ett par instabila partier.	1	Mursträckan mellan södra stigluckan och sockenmagasinet läggs om med befintligt material. Stenar med mossa och sedum återläggs som krön. I övrigt görs enbart partiell omläggning i sydöstra hörnet och ev. söder om östra stigluckan. Vedartad vegetation rensas bort/hålls efter.	
	Södra stigluckan. 16-1700-tal. Stomme av kalksten. Putsad (2008) med hydrauliskt kalkbruk ner till mark, svagt hydrauliskt i ytputs. Avfärgad med Kalkfärg Special. Sadeltak med handslaget enkupigt lertegel. Vindskivor, vattbrädor och profilsågat kors av ramsågat trä (nygjorda 2008), målade med svart oljefärg. Ursprunglig port med profilerad fiskbenspanel (hälften av originalpanelen utbytt 2008). Ursprungliga smidda spik, gångjärnsband (övre förlängt 2008), handtag och låsvred. Profilerade regler på baksidan, den nedre utbytt 2008 liksom stockläset. Målad med svart oljefärg.	Kalkfärg släpper fläckvis på utsidan. Missfärgningar närmast marken från stänk och fukt. Markytan har dåligt med singel. En trasig nockpanna. Påväxt av mossa på pannorna. Bemålning på port och vindskivor samt vattbrädor flagnar.	2	Mark invid stigluckans murar grävs ur något och grusas upp med mer natursingel. Puts tvättas och avfärgas med svagt bruten kalkfärg. Skadad nockpanna byts om möjligt ut. Övriga pannor kan ev. tvättas försiktigt. Allt trä ges ny behandling, bäst vore att skrapa dem och om möjligt sedan tjärstryka.	

	Västra stigluckan. 16-1700-tal. Stomme av kalksten. Putsad (2006) med hydrauliskt kalkbruk ner till mark, svagt hydrauliskt i ytputs. Avfärgad med Kalkfärg Special. Sadelstak med handslaget enkupigt lertegel. Vindskivor, vattbräddor och profilsågat kors av ramsågat trä (nygjorda 2006), målade med svart oljefärg. Ursprunglig port avhängd (var förvaras den?).	Stigluckan lutar åt väster sedan lång tid, men det går inte att åtgärda. Putsen har bom och släpp nere vid mark på båda sidorna. Kalkfärgen släpper fläckvis, mest på insidan. Behov av ny behandling på vindskivor och vattbräddor inom 5-10 år. Portblad avhängt eftersom det till följd av lutningen är svårjusterat.	2	Putslagning, rengöring och avfärgning med svagt bruten kalkfärg. När vindskivor och vattbräddor behöver ny behandling bör de skrapas och tjäras.
	Östra stigluckan. 16-1700-tal. Stomme av kalksten. Putsad (2007) med hydrauliskt kalkbruk ner till mark, svagt hydrauliskt i ytputs. Avfärgad med Kalkfärg Special. Sadelstak med handslaget enkupigt lertegel. Vindskivor, vattbräddor och profilsågat kors av ramsågat trä (nygjorda 2007), målade med svart oljefärg. Ursprunglig port med profilerad fiskbenspanel. Ursprungliga smidda spik, gångjärnsband, handtag, låsplatta och låsvred. Reglar och stocklås på baksidan utbytta 2007. Målade med svart oljefärg	På insidan släpper kalkfärgen. På utsidan fläckvisa färgsläpp. Bemålning på vindskivor, vattbräddor och port flagnar.	2	Putts tvättas och avfärgas med svagt bruten kalkfärg. Allt trä ges ny behandling, bäst vore att skrapa dem och om möjligt sedan tjärstryka.

	Ingång i norr. Upptagen 2016 för körbar passage. Grindstolpar av råhuggen granit. Svartlackerade smidda pargrindar av svetsat fyrkants- och plattjärn.		3	Ingen åtgärd.
	Vattenkar av råhuggen kalksten, fogad med cement. 1900-talets mitt.	Täckstenar delvis lösa och spruckna. Fogar har släppts.	2	Ev. foglagning och återsättning av lösa stenar i bruk. Cement- eller KC-bruk.

Föreslagna åtgärder 2018–2023

Objekt	Åtgärd	Prioritet	Vidtagna åtgärder	År
Kyrkogårdsmur	Omläggning av sträcka mellan södra stigluckan och sockenmagasinet, partiell omläggning av sydöstra hörnet och ev. söder om östra stigluckan. Befintlig sten används, mossa och sedum återläggs. Offert tas in från entreprenör med erfarenhet av kallmurning.	1		
Stigluckor	Rengöring, putslagning (på västra) och ny avfärgning med svagt bruten kalkfärg. Skrapning och bättringsmålning av trä med svart linoljefärg eller om möjligt tjärning (ev med oxidsvart pigment). Byte av skadad nockpanna på södra luckan. Ev. rengöring av pannor på södra luckan. Offert tas in från entreprenör med erfarenhet av putsarbete på historiska objekt.	2		
Vattenkar	Foglagning och fästning av lösa stenar.	2		
Solur	Soluret rengörs och ifylles med svart linoljefärg av stenkonserverator. Stolpen ersätts med en ny av ek i samma utförande.	2		
Gravvård 01 5	Staket stålborstas, rostskyddsgrundas och stryks två gånger med svart linoljefärg. Sprickor och spjälkningar på kalkstensvård lagas av stenkonserverator som även svarar för rengöring och ifyllnad av inskription.	2		
Gravvård 01 70-72	Text ifylles.	2		
Gravvårdar 01 106-107	Omdubbas.	1		
Gravvårdar 02 25, 02 83, 02 85	De tre tumborna åtgärdas av stenkonserverator. Påväxt avlägsnas, lösa delar och sprickor säkras/lagas, text fylls i. Ev. foglagning på murade underreden. Alla ges en luftad skyddstäckning vintertid.	1		
Gravvård 02 120	Rengörs och konserveras av stenkonserverator. Ges luftad skyddstäckning vintertid.	1		
Gravvårdar IN 1 & 2	Återplaceras på kyrkogården.	2		
Gravvårdar IN 3, 4 och ev. 20	Ny skyddad placering.	2		

Gravvårdar IN 5, 6, 12, 17, 18	Spjälkning och sprickor åtgärdas av stenkonserverator. Ny skyddad placering.	1		
Gravvårdar IN 7-9	Rengörs och konserveras av stenkonserverator, delvis akuta skador. IN 8 är för djupt nergrävd, behöver upp. Ges luftade skyddstäckningar vintertid.	1		
Gravvårdar IN 10, 11 & 20	Rengörs av stenkonserverator, befintlig text ifylles. Ges luftade skyddstäckningar vintertid.	1		
Gravvårdar IN 13-16 & 19	Rengörs av stenkonserverator och ges en ny skyddad placering.	1		

